

TARİH BİLİMİ VE METODOLOJİSİ

EDİTÖR

MEHMET YAŞAR ERTAŞ

ideal
Kültür Yayıncılık

TARİH BİLİMİ ve METODOLOJİSİ

Editör

Mehmet Yaşar ERTAŞ

Yayın Koordinatörü
Ahmet Dündar

Yayın Yönetmeni
Zeynep Yeşilova

Editör
Mehmet Yaşar Ertaş

Kapak Tasarımı
Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

1. Baskı: İstanbul, 2019

ISBN 978-605-2101-47-6

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.
Topkapı Mah. Kahalbaş Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
Faks: +90 212 528 85 47
www.idealkultur.com
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Baskı
OPTİMUM BASIM SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 Küçükçekmece / İstanbul
Tel: +90 212 463 71 25
www.optimumbasim.com
Sertifika No: 41707

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınmaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Kütüphane Katalog Kartı

Tarih Bilimi ve Metodolojisi / Editör: Mehmet Yaşar Ertaş
466 sayfa; 24 cm.
ISBN: 978-605-2101-47-6
1. Tarih - Metodoloji
2. Tarihçilik - Türkiye
3. Tarihçe - Metodoloji
D 16.4.T9 T37907.2/TAR

Psikotarih: Tarih Araştırmalarında Yeni bir Yaklaşım

Hasan Kaplan*

Antik bir bilim olan tarihle ahir zaman bilimi olan psikolojinin yolları nerde, ne zaman ve nasıl keşişti? Geriye doğru şöyle bir baktığımızda tarihçi Wegelin'in (1721-1791) yaklaşık iki yüzyıl önce hükümdarların psikolojisinin ve tebaasıyla kurdukları psikolojik bağın anlaşılmasının gerekliliğinden bahsettiği görülür. Daha yakın bir geçmişe bakıldığında daha net bir veriyle karşılaşırız; Amerikan Tarih Derneđi eski başkanlarından Walter Langer de 1957 yılında yaptığı başkanlık konuşmasında tarihçileri *psikoanalitik* psikolojiyi benimsemeye ve tarih çalışmalarında bir metot olarak kullanmaya davet eder. Langer'e göre, "tarih sadece müşahhas olmayan tarihsel güçler değil, insan davranışlarının sahnesidir... Tarihçiler gayrişahsi güçler ve nedensellikten ziyade (veya en az onlar kadar) insanlar ve davranışlarıyla alakadar olurlar... (Öyleyse) nasıl olur da psikanalitik mükte-sebatı ihmal edip kullanmazlar?"

Aslında Heredot'tan günümüze tarihçilerin konularını-ki bunlar genellikle toplumun yönetici seçkinleridir- birtakım amatör psikolojik farazi-yeler ve sezgilerle ele aldıkları söylenebilir. Ancak, William Langer, Bruce Mazlish, Robert Lifton, Lloyd deMause, Peter Loewenberg, Charles Strozier gibi modern dönem tarih araştırmacıları, bazı tarihçiler tarafından teşeb-büs edilen psikolojik gözlemleri, amatör, yüzeysel ve yetersiz bulurlar. Bu araştırmacılar, psikanaliz ve modern psikolojinin profesyonel ve bilimsel

* Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, htkaplan@gmail.com.

bir hassasiyetle kullanılırsa, çok daha kapsamlı, tutarlı ve disiplinli açıklama imkânları sunarak tarih araştırmalarını zenginleştireceği kanaatini taşımaktadırlar. Psikotarih işte böylesi bir arayış sonucu ortaya çıkan tarihyazım türüdür.

Psikotarih Nedir?

Psikotarih nedir? Psikotarih, öncelikle psikolojik dinamiklerin etkin birer faktör olarak bilimsel bir titizlikle dikkate alındığı tarih araştırma metodudur. Ama adından da anlaşılacağı üzere aynı zamanda psikoloji ve tarih disiplinlerinin iş birliği yaptığı inter-disipliner bir araştırma alanıdır. Tarihci James L. Ferguson daha kapsamlı bir yaklaşımla psikotarihi, hem tarihe yön veren birey ve grupların psikolojik motivasyonlarını hem de tarihsel olayların psikolojik etkilerini inceleyen bir araştırma alanı olarak tanımlar. Lloyd deMause'a göre psikotarih "tarihsel motivasyon çalışmasıdır ne fazlası ne de eksigi". *New York Psikotarih Enstitüsü*'nün tanımına göre ise tarihsel motivasyonlar bilimi olan *psikotarih*, sosyal bilimlerin araştırma yöntemleriyle psikoterapi içeriğini birleştir ve böylece geçmişte ve günümüzde ulusal ve grup davranışlarının duygusal kökenini anlamaya çalışır.

Peter Loewenberg'in manidar bir şekilde ifade ettiği gibi, psikanaliz bir birey için ne anlam ifade ediyorsa, *psikotarih* de toplum ve kültür için aynı şeyi ifade eder. Psikotarih bireylerden ziyade toplumları, grupları ve siyasal sistemleri analiz eder. Bu yeni yaklaşım biçimi geçmiş ve günümüze dair toplumsal ve kültürel olayları incelemede iki önemli alanda katkı sağlar: Birincisi, psikotarih nesilden nesile aktarılan, belli bir grup kimliğinin özüne gömülü olan ve genellikle mitoloji, masal, halk dansları, ideoloji, din, çocuk yetiştirme usulleri ve kadınlara yönelik tutumlar üzerinden ifade edilen kültürel kalıpları anlamamıza yardımcı olur. İkinci olarak Psikotarih yaklaşımı bize grupları (*Naziler, Komünist Parti, Kült Tarikatlar, vb.*), grup üyeleince paylaşılan ortak hayaller, hedefler ve fantezileri ve grubun genellikle mitleştirdiği lideriyle nasıl özdeşleştiğini çözümlememize katkıda bulunur.

Psikotarih yaklaşımının amacı klinik bir teşhis koymak değil, belli bir kültürün belli kişilikleri nasıl şekillendirdiğini anlamaktır. Her kültürün yapısal dizaynı "narsist", "depresif", "manik depresif", "borderline" "mükemmeliyetçi" "arabulucu" ve "yardımsever" gibi birtakım problemlili veya ideal kişilik tipleri üretir. Psikotarih işte bir kültürün tarihin akışına çeşitli şekillerde yön veren böyle kişilik tiplerini (Hitler, Humeyni, Kemal Atatürk,

Stalin, Kaddafi, Miloseviç, Clinton, Bush, Trump, Bin Laden vb.) nasıl ortaya çıkardığını çözmeye çalışır. Örneğin, bugün bir tarihçinin on yıllardır süren İsrail-Filistin anlaşmazlığını burada işaret edilen kültürel unsurlar ve bu kültürlerin ürettiği lider tipolojilerinden (Yaser Arafat ve Benjamin Netanyahu) bağımsız ele alacağı düşünülemez.

Araştırma Yöntemi Olarak Psikotarih

Araştırmalarında psikotarih yöntemini kullanan tarihçiler psikotarihi (ve ondan ayrı düşünemeyeceğimiz psikobiyografiyi) Sigmund Freud'un Leonardo üzerine yazdığı ve 1910 yılında yayınladığı *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood* (Leonardo da Vinci ve bir Çocukluk Hatırası) adlı çalışmasıyla başlatırlar. Freud her ne kadar bugünkü ulaştığı anlam çerçevesinde "psikotarih" yapma niyetiyle yazmasa da onun hem Leonardo çalışması hem de takiben yazdığı *Totem and Taboo* (1912), *Civilization and Its Discontents* (1930) *Moses and Monotheism* (1939) gibi tarihsel ve antropolojik eserleri ve Dostoevsky ve Goethe üzerine yazdığı kısa makaleler psikotarih türünün ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Öte taraftan bazı tarihçiler psikoloji içerikli tarihçiliğin izlerini Freud'dan çok daha önce, antik dönemlere dayandırmaktadırlar. Örneğin Strozier & Offer'a göre, Tevrat'ta geçen Hz Yusuf'un hikayesi ve Yunan tarihçi Mestrius Plutarkhos'un *Lives* (Yaşam Öyküleri) adlı eseri erken bir psikotarih örneği olarak gösterilebilir. Yine başka bir tarihçi, Frank E. Manuel, psikotarihin izlerini Sigmund Freud'dan önce Giambattista Vico'nun *New Science* (Yeni Bilim) adlı eserinde, Michelet, Herder, Hegel ve Dilthey gibi düşünürlerin çalışmalarında bulur. Bu geniş çerçevede değerlendirildiğinde İslam dünyasında da İbn Haldun bu tür bir tarihçiliğin öncülerinden sayılabilir. Ancak söz konusu bütün bu araştırmacıların eserleri her ne kadar psikolojik bir tarih içeriği taşıyalar da sistematik psikolojinin tarih çalışmalarına uygulanması olarak tanımlanan psikotarih alanının dışında kalmaktadırlar.

Almanya'da Hitler'in liderliğindeki Nazi ideolojisinin iktidara gelmesi ve II. Dünya savaşı tarihte rasyonel olmayan faktörlere ilgiyi artırmış ve psikolojik içeriği ağır basan tarih çalışmaları ivme kazanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren, başta Erik Erikson (*Young Man Luther, Gandhi's Truth*) olmak üzere, Wilhelm Reich (*The Mass Psychology of Fascism*), Theodor Adorno (*The Authoritarian Personality*), ve Erich Fromm (*The Fear of Freedom*) gibi

Neo-Freudieyen psikanalistlerin çalışmalarından esinlen tarih çalışmalarının popülerleştiği görülür.¹

Psikotarihin gelişimine ilişkin şu gerçeği de belirtelim ki adına bugün artık “psikotarih” dediğimiz psikoloji içerikli tarih çalışmaları sadece psikanalizin veya tarih biliminin bir alt dalı olarak gelişmemiş, aynı zamanda psikiyatri, siyaset bilimi, akademik psikoloji, edebiyat, ilahiyat ve beşerî bilimler gibi çok sayıda disiplinin ilgisini çekmiş ve adı geçen bu disiplinler çerçevesinde psikotarih diye karakterize edilecek de çok sayıda eser üretilmiştir. Bu durum alanın kimliği ve kurumsallaşması bakımından bir kargaşa ve sorun yaratsa da psikotarihe önemli bir dinamizm ve zenginlik kazandırmaktadır.

Yetmişli yılların başına gelindiğinde özellikle de Lloyd deMouse’un gayretleriyle, *psikotarih* diye bağımsız bir disiplinin resmen teşekkülü yolunda önemli adımlar atıldığını görüyoruz. Bugün bu deMouse ve çevresi etrafında bir araya gelerek tarih bilimiyle uğraşan akademisyenler tarafından tesis edilmiş, 41 yıldır varlığını sürdüren ve düzenli olarak yıllık bilimsel toplantılarına devam eden uluslararası bir dernek; *International Psychohistorical Association* ve aynı adı taşıyan akademik bir dergi; *The Journal of Psychohistory* bulunmaktadır. Buna ek olarak *Political Psychology* ve *Psychohistory Review* adlı akademik dergiler de psikotarih alanıyla ilgili çalışmaları yayınlamaktadır.

Ancak, her ne kadar bir dernek ve birkaç dergiyle temsil edilse de bugün psikotarih diye tam anlamıyla bağımsız akademik bir disiplinden bahsetmek mümkün değildir. Bazı köklü üniversitelerde bir ders olarak okutulup, çok sayıda doktora tez çalışması yapılırsa da psikotarih, akademik dünyada henüz bir anabilim dalı statüsünde temsil edilmemekte, yukarıda değinilen ilgili disiplinlere yöntemsel katkılarda bulunan yarı-bağımsız bir alt alan olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye’de Psikotarih Çalışmaları

Psikotarih ve psikobiyografinin Türkiye’de de henüz yeterince tanınmadığını söyleyebiliriz. Ancak nadiren de olsa bu çerçeveye dahil edilebilecek çalışmalar bulunmaktadır. Vamık Volkan’ın ünlü Atatürk çalışması

1 Bu bağlamda Robert Jay Lifton ve Eric Olson’un Hiroshima, Vietnam ve Nazi’ler üzerine yazdığı eserler; Robert Coles’un Afrika kökenli Amerikan çocukların entegrasyonu ve Kenneth Keniston’un aşırı politize olmuş veya yabancılaşmış Amerikan gençliği üzerine yaptıkları çalışmalar kayda değer bir içeriğe sahiptir.

haricinde örnek gösterebileceğimiz çalışmaların çoğu İlahiyat Fakültelerinin Din Psikolojisi anabilim dalına mensup araştırmacılara aittir. Örneğin, Ali Murat Daryal *İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-sosyal Açından Tahlili* adlı eseri, Mehmet Atalay'ın *Malcom X* üzerine yaptığı Yüksek Lisans tezi, Hasan Kaplan'ın *Bazen Bir Puro Sadece Bir Purodur: Leonardo Da Vinci'nin Dini Kimliği Üzerine Psikobiyografik Bir İnceleme ve Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik* başlıklı makaleleri bu çerçeveye dahil edilebilecek çalışmalardır. İlahiyat haricinde psikiyatri alanında da bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Erol Göka'nın *Türklerin Tarihi* ve Murat Beyazyüz'ün *Cemil Meriç'in Psikobiyografisi* adlı eserler alanda yapılan ilginç çalışmalar olarak dikkat çekmektedir.

Psikotarih Çalışmalarında Farklı Yönelimler ve Kategoriler

Alanın 1960'lı yıllardan itibaren hızla büyümesi ve siyaset bilimi, edebiyat ve ilahiyat gibi komşu disiplinlerin ilgisini çekmesiyle beraber psikotarih çalışmalarında çeşitli yönelimler ve farklı psikotarih çalışmaları ortaya çıkmıştır. İlk olarak kuramsal tercih bakımından en az dört- (1) *Freudiyen*, (2) *Eriksoncu*, (3) *Kohutiyen* ve (4) *Liftoncu* farklı psikotarih yöneliminden bahsetmek mümkündür.

Konularına yaklaşım bakımından da psikotarih çalışmalarını (1) *tarihsel psikoloji* ve (2) *psikolojik tarih* diye ikiye ayırmak mümkündür: Tarihsel psikoloji yaklaşımı benimseyen çalışmalar sıradan insanların ve grupların hayatlarını inceler. Psikolojik tarih yaklaşımı ise tarihe yön veren büyük insanları; devrimcileri, düşünürleri, önemli liderleri, kâşif ve mucitleri inceler.

Yine alanda ortaya çıkan eserleri dikkate aldığımızda psikotarihi, tarih ana alanına ilişkisi bakımından da iki kategoride ele almak mümkündür: (1) Bir psikolojik kuramı kullanarak geçmişten seçilen birtakım tarihi olayları ve kişileri yorumlamak anlamında var olan psikotarih, tarih alanının bir alt disiplini ve tarihçiler için yeni bir tarih yazma metodolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Erik Erikson'un *Young Man Luther* (Genç Adam Luther) adlı eseri bu türün en tipik örneği olarak gösterilebilir. (2) Literatürde psikotarih'in bu türü daha baskın olsa da bazen psikotarih, bir bütün olarak (geçmiş-şimdi-gelecek) belli bir tarihsel gelişimin belli bir psikolojik noktaya nazardan okunması olarak da anlaşılmaktadır. Bu anlamıyla psikotarih modern tarih disiplininden daha çok tarih felsefesi, dini anlatı ve ilahiyata

daha yakın bir alandır diyebiliriz. Yine Erik Erikson'un *Gandhi's Truth* (Gandi'nin Gerçeği) adlı eseri bu tarz psikotarih için örnek gösterilebilir.

Psikotarih Çalışma Alanları

Psikotarih, psikanalizden mülhem, çocukluk tarihi, çocuk istismarı, çocuk yetiştirme usulleri ve grup psikolojisi gibi geleneksel tarihçilerin üzerinde yeterince vurgu yapmadıkları veya görmezden geldikleri kültürel unsurlar üzerine yoğunlaşır. Geleneksel tarihçilere göre sosyal ve tarihi gerçekler biyoloji ve psikolojiden bağımsız olarak kendinden önceki objektif sosyal gerçeklerle açıklanabilir, bireysel psikolojik durumlar, çocukluk dönemi gibi sübjektif faktörler tarihsel olaylarda açıklayıcı veya nedensel bir unsur olarak dikkate alınmaz. Psikotarihçilere göre ise, bazı toplumsal olaylar, örneğin örgütsel hareketler, kolektif suç işleme, ayaklanmalar, reform ve yenilikçi hareketler (*Luther, Gandhi*) ve savaş, bu olaylarda lider ve/veya takipçi konumunda olan bireylerin erken çocukluk dönemi yaşantıları, yetiştirilme usulleri, çocuk istismarı ve ebeveynlerin olumsuz ihmalkâr tutumları gibi ayrıntıların dikkate alınmasıyla daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla, ağırlıklı olarak tarihsel biyografilere dayandığını söyleyebileceğimiz psikotarih araştırmaları birbiriyle ilgili üç spesifik alan üzerinde yoğunlaşır: (1) Çocukluk tarihi (2) Biyografi ve (3) Grup psikolojisi.

1. *Çocukluk Tarihi*: Psikotarih çalışmaları, kültürler arası kıyaslamaları içeren bir yaklaşımla, tarihte aile kurumunun nasıl oluştuğu, çocukların nasıl yetiştirildiği ve zamanla hem ailenin hem de çocuk yetiştirme usullerinin nasıl değiştiği; toplumlarda çocuk ve çocukluk kavramına ilişkin değerlerin zamanla değişmesi ve özellikle çocukların istismar ve ihmal edilmesi gibi konuları ele alır ve tarih okumasını ve yazmasını bu parametreleri hassasiyetle dikkate alarak gerçekleştirir. Bu çerçevede tarihte bilinçli bazen erkek ama çoğu zaman kız çocuğu öldürmeleri (Infanticide) -ki bu gelenekler halen Hindistan ve Çin toplumlarında varlığını sürdürmektedir; kutsal dini metinlerde geçen peygamberlerin çocukluklarına dair hikayeler, örneğin Hz. İbrahim'in çocukluğu² ve sonradan oğlu Hz. İsmail'i (Tevrat'a göre Hz. İshak) kurban etmesi gibi

2 Bkz. Hasan Kaplan, "Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik" *ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, sayı 10, sayfa: 7-23.

vakalar dönemin kültürel kodlarını anlama ve tarihin şekillenmesine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

2. *Biyografi*: Bazı psikotarih çalışmaları, eserleriyle (bilimsel, sanatsal, siyasi, askeri vb.) tarihe yön vermiş kişilerin biyografisini ele alır ve onları motive eden bireysel (psikolojik), ailevi (psiko-sosyal), ideolojik (felsefi/siyasal) unsurları irdelerler. *Psikobiyografi* denen bu tür tarih çalışmalarına çok sayıda örnek göstermek mümkündür. Sigmund Freud'un Leonardo biyografisi ve Erik Erikson'un Martin Luther biyografisi literatürde en iyi bilinen örneklerdir. Benzer bir çalışma Vamık Volkan tarafından yazılan Atatürk biyografisidir. Şunu da not edelim ki İslam dünyasında çeşitli siyasi ve dini hareketlere önderlik yapmış çok sayıda tarihi şahsiyet bulunmaktadır. Bu şahsiyetler, psikobiyografi ve psikotarih çalışmaları için oldukça zengin bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu alanda çalışmaların yapılması İslam dünyası ve tarihi hakkında geliştirilen birçok tezi tartışmalı hale sokacak nitelikte olabilir.
3. *Grup Psikolojisi*: Psikotarih ulus, aşiret, kabile, parti ve tarikat gibi etnik, siyasi ve dini grupları anlamaya çalışarak bu grupları bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan ortak motivasyonları analiz eder.

Tarihyazımında Yeni Bir Perspektif

Psikolojik bilgi birikiminin oluşturduğu ışıkla geçmiş olaylara daha fazla bir anlam ve derin bir perspektif kazandıran psikotarih, bir taraftan merak ve muğlak bir ilgiyle takip edilirken, diğer taraftan Ortodoks tarihçilerce şüpheyle karşılanıp çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır. Örneğin, bazı tarihçiler ve antropologlar kendi çalışmalarının zaten psikolojik motivasyonları dikkate aldığını ileri sürerek psikotarihin gereksiz olduğunu, bazıları da bilimsel disiplinden yoksun olup tarihi olaylar hakkında indirgeme ve spekülasyon yaptığını iddia etmektedir. Psikotarihçilerse kendi çalışmalarını diğer tarihçi ve antropologların çalışmaları arasında vurgu farkının olduğunu, geleneksel tarih araştırmalarının anlatıya yoğunlaşıp psikolojik motivasyonlara nadiren değindiğini iddia ederek, çoğu antropolog ve etnoloğu çocuk istismarı, ensest, yamyamlık, çocuk kurbanı ve çocuk öldürme (*infanticide*) gibi konularda duyarsız ve savunmacı (*apologist*) tutumlarından dolayı kınamaktadırlar. Tarihçiler bireyleri, grupları, yazılı

dökümanları ve sözel aktarılan haberleri ele alırken ve olayları açıklarken geleneksel olarak objektif siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal faktörleri dikkate alırlar. Psicotarih yöntemi, bu geleneksel anlayışa yeni bir perspektif kazandırmaktadır. İnsan davranışını harekete geçiren saiklerle (motivasyon) ilgilenen psicotarih geçmişi incelerken, gözden kaçan, ihmal edilmiş veya bilinçli olarak görmezlikten gelinmiş problem ve konulara, özellikle insanı ve insan gruplarını motive eden unsurlara yoğunlaşır. İnsanın ruhsal ekolojisi ve bununla ilintili olarak toplumsal ve kültürel paradigmanın değişimine ve dönüşümüne ilişkin çok sayıda anlamlı eserin ortaya çıkmasına vesile olan psicotarih yöntemi, tarih bilimine farklı bir felsefi anlam yükleyerek geçmişin dinamiklerine yönelik anlayışımızı zenginleştirmektedir.

Okuma Önerileri

- Loewenberg, Peter, *Fantasy and Reality in History*, New York: Oxford University Press, 1985.
- Runyan William M., (ed), *Psychology and Historical Interpretation*, New York 1988.
- Strozier, Charles B. & Daniel Offer, (Eds), *The Leader: Psychohistorical Essays*. New York 1985.
- deMouse, Lloyd, *Foundations of Psychohistory*, New York: Creative Books Inc., 1982.
- Lane, Robert, *Political man*, New York: Free Press, 1972.
- Lasswell, Harold, *Power and Personality*, New York: Norton, 1948.
- Volkan, Vamık & Norman Itzkowitz, *The Immortal Atatürk: A Psychobiography*, Chicago 1984.
- Daryal, Ali Murat, *İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-sosyal Açıdan Tahlili*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Göka, Erol, *Türklerin Psikolojisi*, İstanbul : Timaş, 2017.
- Beyazyüz, Murat, *Cemil Meriç'in Psikobiyografisi*, İstanbul: Timaş, 2016.
- Ertaş, Mehmet Yaşar, "Lâle Devri'ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 85, 2018, s. 301-321.